

Időszerű gondolatok az irodalomtanár személyiségéről

Különösebb vizsgálódás nélkül is megállapíthatjuk, hogy korunk a természettudományok és a technika rohamos fejlődésének, diadalmas térhódításának kora. Ez az erőteljesen technizálódó, anyagiassá váló világ – amely szinte kizárólagosan az értelmi képességekre apellál – figyelmeztet bennünket a humanizálási törekvések minden eddiginél nagyobb szerepére. Ezt még inkább belátjuk, ha a bennünket körülvevő valóság majdnem mindennapos agresszivitásaira, amorális tetteire és cselekedeteire gondolunk.

Nem lehet vitás, hogy humanizálási törekvéseink sorában a legelőkelőbb helyen maga az irodalom áll, amely jellegénél, természeténél fogva különösképpen hivatott arra, hogy *a humánus és az esztétikum szolgálatával a felnövekvő nemzedék emberi egyensúlyát biztosítsa.*

Az irodalom egyben nagyszerű eszköz az olvasási kedv, az olvasási igény fölkeltésében, megteremtésében, általában a könyv megszerettetésében is, éppen élményt nyújtó, érzelemgazdagító szerepénél fogva. Napjainkban erre az olvasási készségre is égetően nagy szükség lenne, *mert csak egy igényes és értő olvasási kultúrával tudnánk ellensúlyozni a méltelyezőt, minden szabad időnkre rátelepedő gépi tömegkultúrát.*

Az irodalom, mivel „az élet tankönyve”, „az emberi szellem minden nevelésének tengelye”, „az emberismeret szemléltető kurzusa”, kiválóan alkalmas arra is, hogy *ítéleteket gyűjtsünk, ütköztessünk, s ezek felhasználásával – a rácsodálkozás szép élménye mellett – az önálló gondolkodásra és véleményalkotásra is képessé váljunk. Ez segíthet majd később ahhoz, hogy rendet teremtsünk önmagunkban, és kellő biztonsággal igazodjunk el az élet, a társadalom útvesztőiben.*

Mégis azt tapasztalhatjuk, hogy az irodalom említett rangjához, jelentőségéhez képest *nem azt a helyet foglalja el a ma iskolájában, melyet megérdemelne.* Elég, ha az utóbbi időszak egyik legbeszédesebb tényére, az óraszám egyre csökkenő tendenciájára hivatkozunk, mely méltánytalanul periférikus helyzetbe hozta az irodalmat.

Ez a bántó, beláthatatlan következményekkel járó ellentmondás feloldható lenne, ha illetékeseink komolyan és felelősségteljesen mérlegelnék azt a közismert és sokak által régóta hangoztatott tényt, hogy *az irodalom nem csupán tantárgy, egy a többi sorában, hanem élmény, megrendülés, katarzis forrása, nevelőeszköz, jobban, mint bármilyen más, mert az érzelmekre közvetlenül hat.* Sajnos, arra azonban nem sok remény van, hogy ezt belássák.

Az adott körülmények között ezért különös hangsúllyal vetődik fel az *irodalomtanár személyiségének fontossága és jelentősége.* Rajta áll vagy bukik, hogy irodalomtanításunk megfelel-e a kor által megkövetelt elvárásoknak. Ez viszont csak akkor járhat sikerrel, ha az irodalom ténylegesen tanítványaink múlhatatlan élményévé, mindennapi élet-szükségletévé válik.

Vegyük számba – a teljesség igénye nélkül –, hogy az irodalomtanár milyen sajátos és meghatározó személyiségjegyei biztosíthatják a fentebb jelzett célok megvalósulását!

1. Először is döntően meghatározó, hogy a tanár maga is olvasó, az irodalmat értő, élvező, azt rajongásig szerető ember legyen, mert nagyon is igaz, hogy olvasóvá nevelni,

az irodalmat élménnyé varázsolni csak az a tanár tudja, akinek az irodalom magának is mély és ezerszer átélt élményt jelentett.

Ehhez a permanens feltöltődéshez azonban nagyon sok szabad időre lenne szükség. A valóság viszont az, ahogy erről – a megkérdezettek közül – egy igényes irodalomtanár vallott: „Keserves időhiánnyal küzdünk. Legkevesebb időnk arra van, ami a kenyerünk: az olvasásra. Az osztályfőnöki munka, az iskolai rendezvények, a fűzetjavítás stb. mellett, illetve után, mennyi idő juthat az információözön befogadására, a szakirodalom tanulmányozására, a folyóiratok, az ifjúsági irodalom, egyáltalán: a jelenkor irodalmának figyelemmel kísérésére? Illetékes helyen végre tudomásul kellene venni, hogy az eredményes és színvonalas munka alapkérdése: az önművelés. Ezt feltétlenül be kellene kalkulálni a pedagógus kötelező munkaidejébe!”

Mennyire igaz, hogy az irodalomtanárnak ki kell hogy terjedjen a figyelme az ifjúság irodalmára is, mert enélkül szinte elképzelhetetlen a tanulók olvasásának irányítása, magánolvasmányaik élményszerű megbeszélése, megvitatása. Sőt csak így válhat valóra annak az általánosnak mondható gyakorlatnak a felszámolása is, hogy a gyermekek olvasmányai meg az ún. tantervi anyag ne egymás mellett fusson, ne egymástól különváltan éljen, hanem szerves egységet alkosson.

2. Az olvasottsággal szoros összefüggésben említhetnénk meg, hogy az irodalomtanárnak tudatos műértő, korszerű műelemző készséggel is rendelkeznie kell, hogy képes legyen a mű keltette élményből kiindulva – a tanulók aktív közreműködésével –, annak rejtettebb szépségeit, áttételesebb üzenetét is úgy föltárni, hogy egyúttal a fölfedezés örömeivel is megajándékozhasssa tanítványait. Ezt a képességet ezért állandóan csiszolunk, finomítunk, gazdagítunk kell: egyrészt a korszerű irodalomelméleti felvértezett-ség, másrészt pedig irodalomtörténet-írásunk egyre izmosodó műelemzéseinek figyelemmel kísérése és hasznosítása útján, de úgy, hogy az sohase váljék pusztá adaptációvá, hanem mindenkor párosuljon magával az olvasmányélménnyel, a tanár egyéniségével és invenciójával.

3. Nyitottságot kell tanúsítania az irodalomtanárnak a társművészetek (a zene, a képzőművészet, a film, a színház) iránt is, mert az összetett, egybefogott hatások nagymértékben felerősíthetik, elmélyíthetik az irodalmi mű esztétikai élményét, kiszélesíthetik esztétikai nevelőmunkánk szűk horizontját. Sőt a jövő esztétikai nevelése nem is képzelhető el csak irodalomközpontú esztétikai alapvetéssel.

4. Hasonló érdeklődéssel kell kísérnie az irodalomtanárnak szűkebb-tágabb hazájának minden jelentős kulturális eseményét, úgy is mint szemlélő, élvező, befogadó, de úgy is mint értő, irányító, aktív közreműködő vagy alkotó résztvevő. Csak ez a fajta tanári szemlélet és gyakorlat adhat meggyőző indítékot a tanulóknak már az iskolában, de onnan kikerülve is, az önműveléshez, a szabad idő tartalmas eltöltéséhez.

5. Mivel az irodalom nyelvi műalkotás, így az irodalomtanárnak is a szó művészévé kell válnia. A permanens olvasás, a minden szépre fogékony nyitottság ezt is elősegítheti. Ez azonban nem elég. Tudatosan is ápolnia kell leghatékonyabb eszközt: kifejezőképességét, beszédképességét, azzal az igényességgel, hogy a nyelvhasználat Illyés Gyula-i követelményének példamutatóan eleget tehessen: „Szépen az ír és beszél, akinek sikerül még a bonyolult gondolatait is egyszerűen és világosan előadni. A művészet pedig ott kezdődik, ahol az ember az ilyen előadással még élvezetet is szerez hallgatóinak.”

6. Ez a nyelvi igényesség egyben hozzásegítheti az irodalomtanárt felolvasó, versmondó képességének tudatos fejlesztéséhez is. Erre is elengedhetetlenül nagy szükség van, mert az élő szóval megidézett és „papírsírjából föltámasztott” vers vagy próza az érzelmi színezésnek, a tartalmat hordozó zeneiségnek a többletével is megajándékoz. Már csak ezért sem mondhatunk le a művek akusztikai valóságát is érzékeltető, az értelme-

zést is nagymértékben megkönnyítő tanári bemutató olvasásról, jöllehet a néma olvasás túlzott favorizálása az utóbbi időben ugyancsak háttérbe szorította.

Sajnos, kiveszőfélben van az a tanártípus is, akiben az irodalom könyv nélkül, bár-mikor felidézhető formában is benne él. Pedig micsoda motivációs erő rejlik az emléke-zetből való idézésben! Nem is beszélve arról, hogy a könyv nélküliek megszerettetésében is ez a tanári példamutatás lehet az egyedüli meggyőző érv. Annak a könyv nélkülinek a megkedveltetésében, amelynek segítségével irodalmi nagyjaink életre szóló érzéseit és magvas gondolatait akarjuk áttűltetni gyermekeink lelkébe.

7. Irodalmi nevelésünk számára sohasem lehet közömbös, hogy a tanulók és a mű közötti közvetítés milyen eredménnyel jár. Ahhoz, hogy ez sikeres és érzékelhetően haté-kony legyen, az irodalomtanárnak nagyon jól kell ismernie a befogadó gyermekek érze-lem- és gondolatvilágát, az adott korra jellemző művészi megismerés, élménybefogadás sajátosságait és törvényszerűségeit. A tanár közvetítése csak ennek alapján érheti el a kí-vánt hatást, a megfelelő visszhangot, egyébként talajvesztetté válik minden erőfeszítése.

8. Az irodalom tanításának intenzitását döntően meghatározza az is, hogy milyen a tanár hozzáállása, szubjektív viszonyulása a tárgyhoz. Történt-e elmozdulás ebben a vo-natkozásban az utóbbi években? A megkérdezettek válaszai arról tanúskodnak, hogy igen.

Eléggé közismert tény volt a múltban, hogy a magyartanárok zöme szívesebben tartott a grammatizáló nyelvtanórák helyett is irodalomórát. Most viszont a megkérdezettek 45,8% a nyelvtanra, 33,4% az irodalomra adta le voksát, 20,8% pedig megkülönböztetés nélkül, egyforma ügyszeretettel tanítja mind a két tárgyat. A helyzetkép a múlthoz képest tehát lényegesen megváltozott. Ezért érdemes megidéznünk azokat a motívumokat is, amelyek alapján ez a döntés megszületett. Íme: „Biztonságosabbnak érzem magam a nyelvtanórán.”; „A nyelvtan kiváló eszköze a logikus gondolkodásra nevelésnek.”; „Taníthatóbb, eredményesebb.”; „Logikusabb.”; „A nyelvtudás mérhetőbb.”; „Könnyebb, objektívebb, igazságosabb az értékelés.” Stb. Nem nehéz ezekben az indokokban fölfede-zni a korunkra oly jellemző rideg racionalizmust, a megfoghatóság, a mérhetőség, az eredménycentrikusság korkövetelte igényét.

A helyzetkép módosulásában azonban – a kor hatásán kívül – bizonyára az a tartal-mi, szemléleti és módszerbeli megújodás is közrejátszott, amely az anyanyelvi okta-tásban – megelőzve az irodalmat – az utóbbi években végbement.

A beállítottság, a hozzáállás kérdését a két résztárgyon kívül a líra és az epika vo-natkozásában is érdemes szemügyre vennünk. Itt a megkérdezettek közül 66,7% az epi-ka, 12,5% a líra mellett foglalt állást, s mindössze 20,8% az, aki mind a líra, mind pedig az epika elemzésében, tanításában egyaránt biztonságosnak érzi magát. Az indokok itt is elgondolkodtatók meg sokfélék is. Csak néhányat emelnénk ki a sok közül: „Ösztönösen is jobban ráérzek az epikai művekre.”; „Konkrétabb, egyértelműbb, könnyebben megkö-zelíthető.”; „Kevesebb a belemagyarázás lehetősége.”; „Az epika elemzésében biztosabb tudást, alapot kaptunk.”; „A gyermekek számára is megfoghatóbb cselekményességével.”; „Tárgyi fogódzók révén a tanulók könnyebben magukévá teszik.”; „Jobb eredmény érhető el, mint a líránál, ahol a tanulók ráhangolása nem is mindig lehetséges.”; „A tanulókat is az epika érdekli jobban, s legalább az eseménysort el tudják mesélni.”

Ezeket az indokokat jól kiegészítik az olvasással összefüggő kérdésekre adott vála-szok is. Hadd idézzünk egyet-kettőt ezek közül is: „Az epika érthetőbb, problémafelvetőbb számomra, mint a líra.”; „Az új lírai művek távol állnak tőlem.”; „A líra fárasztóbb, s nagy-mértékben függ az ember hangulatától.”; „A rohanó hétköznapi élet az epikai alkotások olvasása nekem nagyobb pihenést, kikapcsolódást jelent.”; „Az epikát szívesebben olva-som, a vershez hangulat kell.”; „A lírai szépségek élvezéséhez a napi munka után túl fá-

radtnak érzem magam.”; „Szívesen olvasok lírát is, ha több időm van, s elmélyültebben oda tudok figyelni.” Stb.

Irodalomtanárainknak ez a nagyon is egyértelmű epikai kötődése, beállítottsága is oka lehet a tanulók líra iránti közömbösségének, érzéketlenségének, s nem kizárólagosan csak az életkori sajátosságokkal magyarázható, mint ahogy ezt többen is hangoztatják.

Az biztos, hogy mindenképpen veszteség lenne a lírától való elfordulás. Több szempontból is. Egyrészt mert a líra érzelmi telítettségénél, gondolati gazdagságánál fogva hatványozottabb mértékben szolgálja a gyermeki lélek érzelmi világának elmélyítését, gazdagítását, mint bármelyik műfaj. Tömény szépségénél fogva pedig különösképpen alkalmas arra, hogy tanulóink esztétikai érzékét, ízlését alakítsa, formálja. Másrészt pedig irodalmunk fő vonulatát, legmaradandóbb értékeit a líra alkotja, csúcsait meg kiemelkedő lírikusaink jelzik. Mindezen értékek nélkül mennyivel szegényebbek lennének tanítványaink! A művészi értékek mellett azonban arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy líránk a nemzeti múlt és a nemzetismeret leghitelesebb kifejezője. Az elmondottakból kiviláglik, hogy tanári lelkiismeretünkől vezérelve mindent meg kell tennünk, hogy a kívánt egyensúly és harmónia helyreálljon.

Végezetül azzal zárnam az irodalomtanár személyiségéről szóló gondolataimat, hogy nincs az a jól megírt tankönyv vagy korszerű tanterv, munkaeszköz, még a legmodernebb sem, amely helyettesíthetné a jól felkészült, önmagát állandóan továbbképző, tárgyát szenvedélyesen szerető irodalomtanárt. A belőle kisugárzó és másokat is magával ragadó erő pótolhatatlan, mert régi igazság: gyűjtani csak az tud, aki maga is lángol.

MK(=Módszertani Közlemények), 1995. 3. sz.(=szám) 91–94.

Irodalomtanításunk tantárgypedagógiai alapelvei

Az általános iskola új irodalomtantervének bevezetése előtt indokoltnak látszik, hogy számba vegyük mindazokat a tantárgypedagógiai alapelveket, amelyek egyértelműen meghatározzák irodalomtanításunk korszerű szemléletét, célravezető és helyes gyakorlatát. Összeállításunkban messzemenően tantárgyunk természetét, sajátosságait vettük alapul. Arra is törekedtünk, hogy ezek az alapelvek ténylegesen átfogják irodalmi nevelésünk egészét, a gyakorlati munka minden területének irányadó szempontjait. Most ennek szellemében kívánjuk megvilágítani irodalomtanításunk jelenlegi helyét, szerepét, alapvető célkitűzését, legmeghatározóbb tartalmát, a műértés képességeinek az irodalmi mű által körvonalazott tudatos fejlesztését, a befogadás alapfeltételeinek figyelembevételét, a nélkülözhetetlen alapkészségek kiművelését, a műelemzésnek a képesség- és készségfejlesztésben, az esztétikai élmény tudatosításában betöltött központi szerepét, eszközjellegét, s nem utolsósorban az élményszerű irodalomtanítás néhány igen fontos feltételét.

1. A hatékony és tudatos irodalmi nevelés megköveteli tőlünk, hogy világosan lássuk az irodalom jelenlegi helyét, szerepét a tantárgyak rendszerében, tanulóink személyiségformálásában.

Vitathatatlan tény, hogy korunkat a természettudományok és a technika rohamos fejlődése, diadalmas térhódítása határozza meg. Mindez nem teszi könnyűvé az irodalomtanítás helyzetét, jelentőségét viszont annál jobban hangsúlyozza, hisz nem kisebb felada-